

การประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา

APPLICATION OF INDIGENOUS WISDOM TO AGRICULTURAL WATER MANAGEMENT OF UPPER DRAINAGE MOON RIVER COMMUNITIES (LUMNAMMOON) IN NAKHONRATCHASIMA PROVINCE

มนัสพล ยิ่งทะเล*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อศึกษาประเพณีภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา (2) เพื่อการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา และ (3) เพื่อศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา มีวิธีการดำเนินการวิจัยโดยการศึกษจากเอกสารอ้างอิงและการศึกษาภาคสนามใน 12 ชุมชน กลุ่มเป้าหมายจำนวน 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มทั่วไป ใน 3 พื้นที่ คือ ต้นน้ำ (อำเภอบัวชุม) กลางน้ำ (อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ปลายน้ำ (อำเภอเมืองยาง) ลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้ในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม มีผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งสิ้น 87 คน

จากการวิจัยพบว่า ปัญหาในภาพรวมของลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา ผลกระทบเนื่องจากการใช้น้ำเพื่อทำการเกษตรมากขึ้นตามพื้นที่การเกษตรที่เพิ่มขึ้น แต่น้ำลดลงส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำและคุณภาพน้ำไม่ได้มาตรฐาน มีตะกอนมาทับถมแหล่งน้ำและตลิ่งพังมากขึ้น ป่าต้นน้ำถูกทำลาย มีการชะล้างหน้าดินสูง มีตะกอนไหลลงสู่แหล่งน้ำ และดินถล่มมากขึ้น ประเพณีของภูมิปัญญา พบภูมิปัญญาดั้งเดิม ได้แก่ เมืองฝาย คลองไส้ไก่ บ่อน้ำ และภูมิปัญญาสมัยใหม่ ได้แก่ ระบบชลประทาน เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า เป็นต้น

การจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา อาศัยความรู้ ความเชื่อ ประเพณี ระเบียบ ข้อห้าม วิธีการ ความสามารถ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่ง อาจจะเป็นผลผลิตของปัจเจกบุคคลหรือชุมชน ได้แก่ ระหวัดน้ำ เหมืองฝาย เชื่อนดิน บ่อน้ำ คลองไส้ไก่ เป็นต้น การจัดการน้ำในแต่ละพื้นที่มีความใกล้เคียงกัน และแตกต่างกัน การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมกับภูมิปัญญาสมัยใหม่ กล่าวคือ พื้นที่ต้นน้ำอาศัยระบบชลประทานเป็นหลักส่งผลทำให้ขาดการส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม พื้นที่กลางน้ำใช้เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า พื้นที่ปลายน้ำอาศัยบ่อน้ำ และสูบน้ำ

* ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา 4 ด้าน ได้แก่ ทำนา การประมง เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชสวน พบว่าการเกษตรส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ต้นน้ำที่มีระบบชลประทาน กลางน้ำมีการประยุกต์ใช้เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า และปลายน้ำอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาสมัยใหม่ เช่น การสูบน้ำจากบ่อน้ำ การลำเลียงน้ำเข้าสู่นา เป็นต้น ดังนั้นการจัดการน้ำ จึงต้องมีการร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์จัดทำแผนพัฒนาจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการด้วยการเน้นอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ-ดิน-น้ำ ปรับปรุงระบบเกษตรให้ทันต่อการเพาะปลูกและใช้เครื่องมือภูมิปัญญาพื้นบ้านอย่างเหมาะสม สามารถมีอาชีพที่มั่นคง และรายได้ที่ยั่งยืนของเกษตรกร ในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบน จังหวัดนครราชสีมา

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาพื้นบ้าน, การจัดการน้ำ, ส่งเสริมการเกษตร

ABSTRACT

This research consisted of 3 objectives. They were to 1) study indigenous wisdom to agricultural water management of upper drainage Moon river communities, 2) manage water for supporting agriculture of upper drainage Moon river communities (Lumnammoon) in Nakhonratchasima Province, and apply indigenous wisdom to agricultural water management of upper drainage Moon river communities in Nakhonratchasima Province. This was both a documentary and a field trip research from 12 communities. The target consisted of 3 groups. They were a knowledge group, a practice group and a general group from 3 areas: upstream (Khonburi district), midstream (Chalermprakirt district), and downstream (Muangyang district) of upper drainage Moon river in Nakhonratchasima province. Data were collected from participatory observation and non-participatory observation, interview, and focus group conversation from 87 samples.

The results were found as follows:

The overall problem of upper drainage Moon river in Nakhonratchasima province was found that the impact happened because of using more water on agriculture. In contrast, the water decrease caused water shortage. The quality of water was not standardized. The water resource was covered with deposition of sediment and high soil erosion. The upstream forests were destroyed causing high soil erosion together with flowing of huge sediment to the water resources and avalanche of soil. The type of indigenous wisdom was found that the original wisdom was mine, dam, Saikai canal, and pond. In contrast, the modern wisdom was an irrigation system and electric water pump.

The water management for supporting agriculture of upper drainage Moon river communities (Lumnammoon) in Nakhonratchasima province was based on knowledge, belief, culture, discipline, prohibition, methods, ability, and a variety of tools which might be a private or community product. They were water wheel, irrigation system, soil dam, canal, and Saikai canal. There were both similarity and difference for using the original and modern indigenous wisdom. The upstream area was based on only the irrigation system causing absence of the original wisdom. The midstream area was based on the electric water pump. The downstream area was based on pond, and water pump.

The application of indigenous wisdom to agricultural water management of upper drainage Moon river communities in Nakhonratchasima Province consisted of 4 types: farming, fishing, animal raise, and horticulture. It was found that the main area of agriculture was upstream area with the irrigation system. There was an application of electric water pump at the midstream area. The downstream area was based on both the original and modern wisdom such as pumping water from the canal, and bringing water to the farm. So, the water management should share visions, have a strategic plan of integrated water resources management focusing on forest, soil, and water conservation, agricultural system improvement, using appropriately indigenous wisdom tools, having stable careers, and having lasting income of agriculturists of upper drainage Moon river communities (Lumnammoon) in Nakhonratchasima Province

Keywords: Local Wisdoms, Water Management, Agricultural

1. บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ในสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช และสัตว์จะมีน้ำเป็นองค์ประกอบอยู่ส่วนหนึ่งจะมากหรือน้อยเป็นไปตามชนิดของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ น้ำจึงจำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตอยู่ มนุษย์ใช้ประโยชน์จากน้ำได้หลายสถาน ทั้งการดื่มกิน ปรงอาหาร ทำความสะอาดร่างกาย เพราะปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การกีฬา พักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ ถึงแม้ว่าในโลกนี้จะมีพื้นน้ำเป็นส่วนใหญ่แต่น้ำเค็มมีมากถึง 97 เปอร์เซ็นต์และน้ำจืดเพียง 3 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นที่นำมาใช้ประโยชน์ได้

ประเทศไทยตระหนักถึงปัญหาการขาดแคลนน้ำทั้งในเชิงคุณภาพ ปริมาณและความเหมาะสมของช่วงเวลาที่มีใช้ซึ่งนับวันปัญหาดังกล่าวยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นทุกปี ทั้งนี้เพื่อให้มีการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ ซึ่งจะ นำไปสู่การแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำของชาติได้อย่างยั่งยืน โดยแท้จริง โดยรูปแบบการจัดการน้ำในปัจจุบัน มีแนวโน้มและทิศทางที่มุ่งไปสู่การจัดการน้ำแบบ

องค์รวม คำนึงถึงมิติทางนิเวศวิทยาและชุมชนมากขึ้น กล่าวคือมีการพัฒนารูปแบบการจัดการน้ำที่พยายามบูรณาการความรู้ในการบริหารจัดการน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ (นิวัติ เรืองพานิช, 2542: 26)

แม่น้ำมูล ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พื้นที่ลุ่มน้ำ 71,061 ตร.กม แม่น้ำมูลมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาตอนใต้ของจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านอำเภอครบุรี อำเภอโชคชัย อำเภอเมือง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอจักราช อำเภอพิมาย อำเภอชุมพวง อำเภอลำทะเมนชัย อำเภอเมืองยาง บรรจบกับจังหวัดบุรีรัมย์และไหลลงสู่แม่น้ำโขงในจังหวัดอุบลราชธานี มีความยาว 641 กิโลเมตร ลำน้ำสาขาแม่น้ำมูล ได้แก่ ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำเชียงไกร ลำปลายมาศ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย และลำมูลน้อย เป็นต้น (สำนักงานทรัพยากรน้ำ ภาค 5, 2549: 44)

จังหวัดนครราชสีมาพบโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ภาคอุตสาหกรรม ภาคการเกษตร เป็นต้น ซึ่งมีอัตราส่วนโครงสร้างร้อยละ 22.46, 19.82 และ 14.91 ตามลำดับ ในภาคการเกษตร จังหวัดมีพื้นที่เกษตรกรรมทั้งสิ้น 8,931,032 ไร่ แบ่งเป็น ปลูกข้าว จำนวน 4,329,724 ไร่ ปลูกพืชสวน 632,170 ไร่ มีครัวเรือนเกษตรกรรมทั้งสิ้น 326,587 ครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด และการประมงน้ำจืดตามลุ่มน้ำ

ปัญหาที่พบในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา 4 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านการทำนา เพราะหน่วยงานที่รับผิดชอบขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการน้ำ ซึ่งสะท้อนเห็นได้จากการที่ชุดคลองลิกกินไป ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทดน้ำเข้านาได้ดังเดิม ส่งผลให้ที่นาบางส่วนกลายเป็นนาร้างเพราะขาดน้ำสำหรับทำนาและแม้หน่วยงานที่รับผิดชอบจะพยายามสร้างฝายทดน้ำในคลองภายหลัง แต่ก็พังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถทนทานต่อการกัดเซาะจากน้ำในช่วงน้ำหลาก และในช่วงหน้าแล้งชาวบ้านบางส่วนต้องมาช่วยกันพังฝายเพื่อให้น้ำไหลผ่านไปได้เพราะปริมาณน้ำมีไม่เพียงพอ ต่อคนปลายน้ำ (2) ด้านการประมงขาดภูมิปัญญาในด้านการส่งเสริมและอนุรักษ์ ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์ในการล่าสัตว์น้ำ (3) การเลี้ยงสัตว์ ปัญหาที่พบ คือ ภูมิปัญญาในด้านการเลี้ยงสัตว์ก็ไม่ได้อนุรักษ์และสืบทอดกัน (4) การปลูกพืชสวน พบปัญหาน้ำขาดแคลน น้ำเสีย แม้ว่าจะใช้เครื่องสูบน้ำ แต่ไม่ทันต่อการเจริญเติบโตของพืช

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน โดยไม่ต้องสิ้นเปลืองพลังงานเชื้อเพลิงหรือไฟฟ้า สมาชิกในชุมชนได้รับประโยชน์ทุกครัวเรือน และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่การเกษตรได้อีกด้วย และที่สำคัญ ทุกคนมีส่วนร่วมในการดำเนินการ เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงเทคโนโลยีระบบ นิเวศและสังคมวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นความรู้ที่มีคุณค่าและความ ดีงามและจรรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อ การพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่ผสมผสาน องค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยที่ใช้ประโยชน์ได้

กว้างขึ้น ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์ อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการจัดการ ทรัพยากรน้ำ เพราะน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ทุกชนิด ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ ได้สั่งสมองค์ความรู้ความเชื่อและภูมิปัญญา ในการใช้ทรัพยากรน้ำ การจัดการน้ำและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำของชุมชน ผ่าน การเรียนรู้สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา การศึกษาการจัดการน้ำแบบรัฐและแบบชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างนี้เพื่อพิสูจน์และสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในพื้นที่ ในการบริหารจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาศัยกระบวนการการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสามารถสนองตอบความต้องการของคนในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง และสร้างความตระหนักในการให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตร ทั้งนี้เพื่อให้โครงการพัฒนาต่างๆ บรรลุเป้าหมายในการสร้างและพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนบน ทั้งนี้เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นไปอย่างยั่งยืน ลดเงื่อนไขในการสร้างความขัดแย้งการใช้ประโยชน์ร่วมกันของทรัพยากรน้ำ ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และประเทศ

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประเภทภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา
2. เพื่อศึกษาการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา
3. เพื่อศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา” เป็นการศึกษาวิจัยคุณภาพ (Qualitative research) และการวิจัยปริมาณ (Quantitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การจัดทำข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการนำข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาเอกสารและข้อมูลจากภาคสนาม โดยแยกตามความมุ่งหมายของการวิจัยมาจัดกระทำ ดังต่อไปนี้

1.1 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารต่างๆ มาศึกษาอย่างละเอียดพร้อมจัดระบบหมวดหมู่ ตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่กำหนดไว้

1.2 นำข้อมูลจากภาคสนามที่รวบรวมได้จากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม แยกประเภท จัดหมวดหมู่และสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่ทำการศึกษาวิจัย

1.3 นำข้อมูลทั้งที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารและข้อมูลภาคสนามที่รวบรวมได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม มาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ ซึ่งในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยการนำข้อมูลไปให้ผู้ให้ข้อมูลอ่านหรือกลับไปสอบถามผู้ให้ข้อมูลซ้ำอีก เพื่อให้ได้ข้อมูลตรงกับความเป็นจริงและใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

2. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามมาทำการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัยโดยการบรรยายเชิงพรรณนาวิเคราะห์

4. ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา สรุปผลของการวิจัย พบว่า

1. ประเพณีภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา ประกอบไปด้วย 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 พื้นที่ต้นน้ำ (อำเภอครบุรี) ช่วงที่ 2 พื้นที่กลางน้ำ (อำเภอเฉลิมพระเกียรติ) และช่วงที่ 3 พื้นที่ปลายน้ำ (อำเภอเมืองยาง) โดยพื้นที่ทั้ง 3 ช่วงพบภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม และภูมิปัญญาสมัยใหม่ ดังนี้

ช่วงที่ 1 ภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม ได้แก่ ระหัดวิดน้ำ, เชื้อนดิน, บ่อน้ำ, คลองไส้ไก่ ส่วนภูมิปัญญาสมัยใหม่พบเขื่อน, ระบบชลประทาน, เครื่องสูบน้ำ, เหมืองฝายคอนกรีต

ช่วงที่ 2 ภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม ได้แก่ เหมืองฝาย, บ่อน้ำ, คลองไส้ไก่ ส่วนภูมิปัญญาสมัยใหม่พบเครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า, เหมืองฝายคอนกรีต, เครื่องสูบน้ำรถไถนา และฝายน้ำล้น, ระบบชลประทาน

ช่วงที่ 3 ภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม ได้แก่ เหมืองฝาย, บ่อน้ำ, ภูมิปัญญาสมัยใหม่พบเครื่องสูบน้ำรถไถนา และ ระบบชลประทาน, เหมืองฝายคอนกรีต

2. การจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยอาศัยความรู้ มโนทัศน์ ความ เชื่อ ประเพณีระเบียบ ข้อห้าม วิธีการ ความสามารถ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่ง อาจจะเป็นผลผลิตของปัจเจกบุคคลหรือชุมชน ได้แก่ ระหัดวิดน้ำ เหมืองฝาย เชื้อนดิน บ่อน้ำ คลองไส้ไก่ เป็นต้น ที่ถูกนำมาใช้เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากร น้ำในชุมชนท้องถิ่นในลักษณะต่างๆ จึงเป็นความรู้ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรน้ำ ไม่ใช่ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีล้วนๆ แต่เป็นความรู้ที่เชื่อมโยงอย่างน้อย 3 ด้านเข้าด้วยกัน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านระบบนิเวศ และด้านสังคม

3. ประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูล ตอนบนจังหวัดนครราชสีมา พบว่าในแต่ละพื้นที่ที่มีอยู่เพื่อประโยชน์สำหรับการจัดการ ทรัพยากรน้ำ จึงเป็นไปในลักษณะของการใช้ทุนทางสังคมให้เป็นกลไกที่เอื้อให้ชุมชนหันมา ร่วมมือ ร่วมใจ เพื่อดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างเต็มศักยภาพ มีความ สอดคล้องกับวิถีและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาพร้อมกับแบบแผนการดำรงชีวิตดั้งเดิม และพร้อมที่จะ ปรับเข้ากับภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่คิดค้นโดยปราชญ์ชาวบ้าน หน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้เกิดการ แก้ไขปัญหาร่วมกันในแต่ละชุมชน ในชุมชนต้นน้ำมีการจัดการน้ำที่โดดเด่น คือ การใช้รถไถนาสูบน้ำจากบ่อน้ำของตนเองแทนระหัดวิดน้ำ ชุมชนกลางน้ำมีการประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่ คือ ใช้ เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้าส่งไปตามเหมืองฝายคอนกรีต ชุมชนปลายน้ำ อาศัยน้ำในลุ่มน้ำมูลผ่าน ระบบเครื่องสูบน้ำบ่อน้ำเป็นหลัก การจัดการน้ำจึงต้องมีการประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสมในแต่ละ ช่วง เพราะถ้าเกิดความผิดพลาดในการจัดการตอนหนึ่งตอนใดของลุ่มน้ำ มักส่งผลกระทบ ต่อตอนอื่นๆ เสมอ

การประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชน
ลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา นำมาอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

1. ประเภทการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัด นครราชสีมา มี 2 ประเภท คือ การจัดการน้ำโดยภูมิปัญญาดั้งเดิมกับการจัดการน้ำโดยภูมิปัญญา สมัยใหม่ ซึ่งการจัดการน้ำทั้งสองยังพบข้อขัดแย้งและปัญหาการจัดการน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ของlickขฉฉฉ รอดสนน กล่าวว่ว ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดกันมา จากบรรพบุรุษ เพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข ในแต่ละสภาพแวดล้อม โดยการประสมประสาน ความรู้ ความคิดเข้าด้วยกันระหว่างชาวบ้านและภาครัฐ ในการใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่มิมี คุณค่าโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเอกวิทย์ ฦ ถกลาง (2546: 300-307) กล่าวถึงวิธีการเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในอดีตนั้น ชาวบ้านได้ใช้สติปัญญาของตนเอง สังสมความรู้ ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดจนถึง ปัจจุบัน และมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งด้วย

วิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไป ตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสาขต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐาน มีการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่ในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน

2. การจัดการน้ำ การบูรณาการร่วมกับผู้รู้ในท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็น ทรัพยากรมนุษย์ที่มีการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน และมีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ในท้องถิ่นมาโดยตลอด และยังรวมถึงผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ แนวทางการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านผู้รู้/ปราชญ์ชาวบ้าน กระทำได้โดยการมุ่งส่งเสริม การขีดความสามารถของผู้รู้ต่างๆ เหล่านี้ให้เป็นที่รู้จักของสังคมอย่างแพร่หลาย

3. การประยุกต์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมการเกษตรของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนบนจังหวัดนครราชสีมา การประยุกต์ใช้“ทุนทาง สังคม (Social Capital) ในการสนับสนุนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ” ผ่าน กระบวนการจัดการความรู้ท้องถิ่น (Local Knowledge Management) เนื่องจากทุนทาง สังคม เป็นทรัพยากรต้นทุนที่มีการสะสมโดยสมาชิกในชุมชนอย่างยาวนาน ผ่านการบ่ม เพาะจากประสบการณ์ ความรู้ทักษะ กระบวนทัศน์ทางความคิด และวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับ ทรัพยากรน้ำ (ธนัน อนุมานราชธน และคณะ, 2545: 9) และการประดิษฐ์คิดค้นนำวัสดุอุปกรณ์ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาทำเป็นเครื่องมือหรือ อุปกรณ์ในการดำรงชีวิต สิ่งก่อสร้างด้วยวัสดุท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการนำวัสดุ อุปกรณ์ หรือทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาก่อสร้างเป็นสิ่งต่างๆ เพื่อให้ในการดำรง ชีวิต เช่น การทำฝายแม้ว เป็นต้น การจัดการ การปฏิบัติคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับใช้ความรู้ในการ บริหารจัดการทรัพยากรน้ำ จัดสรรน้ำ การปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่ สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรม/วิถีชีวิต คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

แนวทางในการส่งเสริมเกษตรทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การทำนา การประมง การเลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชสวน จะต้องได้รับการสนับสนุนจากคนในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐเข้ามาดูแล และบริหารจัดการน้ำในแต่ละด้านอย่างเหมาะสมและทั่วถึง เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องหันกลับมาใช้น้ำบ่เพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน และสังเกตเห็นว่า ปริมาณน้ำในบ่อ โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งมีน้อยลงกว่าเดิมมากเมื่อเทียบกับช่วงเวลาเดียวกันในอดีต ในขณะที่ช่วงฤดูฝนหลายพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำมูลกลับมีปริมาณน้ำมากเกินไปจนเกิดเป็นปัญหาน้ำท่วมซ้ำซ้อน พบว่าหน่วยงานต่างๆ ของรัฐยังไม่สามารถทำได้เต็มที่และต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะไม่มีความชัดเจนเป็นเจ้าของหรือหน่วยงานหลักในการดำเนินการแก้ไขปัญหาย่างแท้จริง ขาดการประสานงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่มีส่วนรับผิดชอบ และแนวทางการแก้ไขปัญหายังเป็นรูปแบบเดิมๆ คือ การแก้ไขปัญหาแบบเฉพาะหน้า ตามอำนาจหน้าที่รับผิดชอบ ไม่มีการวางแผนจัดการน้ำร่วมกันอย่างเป็นระบบ รวมทั้งมีปัญหาด้านงบประมาณที่ไม่เพียงพอต่อการดำเนินโครงการแก้ไขปัญหาน้ำในด้านต่างๆ

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. การสร้างความเข้มแข็งให้กับกลไกการบริหารจัดการลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ โดยต่อยอดภาคประชาสังคมจังหวัด ขยายออกเป็นภาคประชาสังคมลุ่มน้ำ ที่ผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง พร้อมทั้งเชื่อมโยงให้เป็นเครือข่าย ในการร่วม บริหารจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกับลุ่มน้ำใกล้เคียง

2. การสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นจัดทำแหล่งน้ำขนาดเล็กและฝายแม้ว (check dam) เพื่อชะลอน้ำ เสริมความชุ่มชื้น เพื่อคืนความสมบูรณ์ให้กับป่า แหล่งน้ำ และดักตะกอน

3. การจัดระบบฐานข้อมูลน้ำให้ทันสมัยให้สามารถใช้ประโยชน์การวางแผน สนับสนุนกิจกรรมของภาคการเกษตร กำหนดให้ทุกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควบคุมป้องกันน้ำเสีย ภาคอุตสาหกรรม ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ภาคเกษตร และครัวเรือน โดยสนับสนุนให้มีการปรับปรุงประสิทธิภาพของแหล่งน้ำทุกปี และครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำมูล ควบคู่ไปกับการส่งเสริมให้มีการประกอบอาชีพน้ำน้อยและรณรงค์การใช้น้ำอย่างคุ้มค่าและเกิดความเป็นธรรม

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. สำนักงานเกษตรจังหวัด กรมชลประทาน องค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนผู้รู้ในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง เช่น ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปประกอบการจัดทำข้อมูลเอกสาร เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และการจัดการและแก้ไขปัญหาที่ควรเป็นหน้าที่ร่วมกันของทั้งชาวบ้านและหน่วยงานราชการ

2. ประเภทของภูมิปัญญาทั้ง 2 ประเภท ทั้งแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่ควรได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ให้เหมาะสมและทันต่อสถานการณ์ โดย ให้มีส่วนร่วมในลุ่มน้ำมูลให้สอดคล้องกับระบบทรัพยากรน้ำและภูมิปัญญาพื้นบ้านอย่างเหมาะสมตามความต้องการของชุมชน

3. ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในรูปของนวัตกรรมท้องถิ่น (Local Innovation) สิ่งประดิษฐ์ และระบบการบริหารจัดการให้กว้างขวางและสอดคล้องกับบริบท ชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

4. แนวทางในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน ให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในลุ่มน้ำอื่นได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

6.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบการจัดการแหล่งน้ำลุ่มน้ำมูลในเขตจังหวัดอื่น เพื่อจะหาสภาพความเหมือนหรือแตกต่างในแต่ละพื้นที่ในการใช้น้ำในลุ่มน้ำมูลตลอดสาย เพื่อจะได้ทราบวิธีการจัดการน้ำในแต่ละเขตพื้นที่ เพื่อหารูปแบบการจัดการน้ำที่เหมาะสมต่อไปในอนาคต

2. ควรมีการศึกษาวิจัยถึงความเป็นไปได้ในการใช้แนวทางการจัดการน้ำของหน่วยงานที่มีส่วนในการพัฒนาลุ่มน้ำอื่นและอาชีพที่นอกเหนือจากการวิจัย โดยเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ

3. ควรมีการศึกษาถึงการจัดการน้ำโดยภูมิปัญญาพื้นบ้านเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำอื่นที่มีความเกี่ยวเนื่องกันตลอดสายตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ เพื่อให้สามารถบริหารจัดการน้ำในประเทศไทยได้อย่างยั่งยืน

Bibliography

- An Academic Seminar on improving and enlarging the plants, 15th print. (2002). *Thaiwisdom and New Plant Improvement*. Bangkok. Society of plant improvement and enlargement of Thailand.
- Department of Agricultural Extension System Development. (2005). *Management Of Water and Agriculture Development In The Irrigation Area*. Bangkok. Department of Agricultural Extension (DOAE).
- Thongkun Chanthajorn. (2006). *Broadcast Indigenous Wisdom About Soil, Water, and Forestresources of Kalerng Ethnic Group*. North-Eastern Art And Culture Research Institute. Mahasarakham University.
- Pramote Maiklad. (2006). *Strategy of Water Resources Management In Thailand. Lecture Document*. Faculty of Sciences, Chiangmai University.
- Niwat Ruangpanich. (2000). *Natural and Environmental Reservation. A Project of Naturalmanagement and Reservation Text, Third Print*. Bangkok: VB book center.
- Thanun Anumanrachathon and team. (2002). *Guidelines of Conflict Management About Water Resources Under The Power of Subdistrict Administrative Organization (SAO)*. Chiangmai province: Faculty of Chiangmai university.
- Water Resource Region Office 5. (2005). *A Pilot Project of Loomnam Administration, Management*. Nakhonratchasima Josef: Nakhonrat-chasima.
- Ekwith Na Thalang and team. (2003). *Indigenous Wisdom about Knowledge Management*. Bangkok: Amarin book center.